

Coğrafyanın Azizliđi ya da Sınırboyunda Nahiye Olmak: Vakıf Nahiyesi (1879-1914)

Being a Border District and Gravity of the Geography: Vakıf Nahiyesi (1879-1914)

*Hamdi Özdiş**

Özet

Makale Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde taşra yönetiminde idari birimlerin sınırları ve hangi vilayetlere bağlanacağıının belirlenmesine yönelik girişimlerin karmaşık doğasını incelemekte, bu bağlamda Osmanlı yönetimi ile sürdürülen müzakere sürecinde yerel dinamikler ve aktörlerle coğrafi faktörlerin oynadıkları rolü özellikle vurgulamaktadır. Trabzon Vilayeti'ne bağlı olarak kurulan Vakıf Nahiyesi örneğinde, taşra yönetiminin gerisindeki dinamiklerin karmaşıklığına ve çok boyutluluğuna dikkat çekilerek, Osmanlı yönetiminin giderek daha belirginleşen Ermeni Meselesi gibi uluslararası konulardaki kaygılarının yerel yönetim pratiğini nasıl etkilediğine dönük ilginç gözlemler sunmaktadır.

Abstract

The present article examines the nature of the administrative practices concerning the redefinition of district borders and their provincial affiliations during the late Ottoman Empire by special emphasis on the role played by local dynamics and actors as well as the geographical factors during the negotiations between the imperial government and the local notables. The Black Sea district of Vakıf of Trebizond Province taken as a case study presents a good example of how complex and multi-dimensional the dynamics behind the provincial administration during the late nineteenth century were, and how imperial concerns of international diplomacy around the Armenian Question had impacts on the rearrangement of administrative borders in provinces where local dynamics always played an active part.

* Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yarı Zamanlı Öğretim Görevlisi,
E.mail: hamdiozdis@yahoo.com

Bu çalışmanın konusu Osmanlı modernleşmesinin idari boyutudur.¹ Osmanlı modernleşmesi literatürde bugüne kadar genellikle hukuki-kurumsal boyutuyla ve merkez üzerinden ele alınmıştır. Son yıllarda Osmanlı modernleşme tarihinin sosyal ve kültürel boyutlarını taşra üzerinden okumaya ve anlamaya dönük çalışmalar ortaya çıkmışsa da, yerel ölçekli toplumsal dinamiklerin bu çalışmalara yeterince yansıdığını söylemek zordur. Bu makalede II. Abdülhamid döneminin taşra yönetimine yönelik yeniden düzenleme girişimlerinin kimi temel özellikleri bu temelde değerlendirilecektir. Çalışma eşraf, siyaset ve iktidar ilişkisi bağlamında bilhassa yerel güçlerin taşra yönetimine müdahalesini Trabzon Vilayeti'ne bağlı Vakıf Nahiyesi örneği üzerinden ele almaktadır. Amaç, taşra yönetimindeki ilişkilerin gerek vali-eşraf, gerekse eşraf-saray düzleminde anlamlandırılmasıdır. Yine bu çerçevede, İstanbul tarafından yapılan idari düzenlemelerin yerel koşulları ne ölçüde dikkate aldığı sorusuna da yanıt aranacaktır. Bu anlamda Vakıf Nahiyesi örneği büyük resmin sadece küçük bir parçasıdır ve idari yapının şekillenmesinde merkezin öncelik ve kaygılarıyla yerel güçlerin bu süreçteki rollerini anlamamıza da yardımcı olacak niteliktedir.

Öte yandan, Trabzon Vilayeti'nin Lazistan Sancağı'na bağlı olarak kurulan Vakıf Nahiyesi, ihdasından itibaren yönetimine tam bir karmaşanın ve belirsizliğin hâkim olduğu epeyce kendine özgü yanları da olan bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Nahiyenin özel tarihinin önemli bir boyutu ise hem “kaza” olmak istemesine, hem yol yapılmasına dönük ısrarlı taleplerin sürekli gündemde tutulmasıyla uzun süren bir belirsizliğin olmasıdır. Özellikle kaza olmak yönündeki boyutuyla aslında Vakıf Nahiyesi dönemin yüzlerce tipik örneğinden birisidir. Ancak nahiyede bu tipik tutuma eşlik eden fiili yönetim pratiği ise epeyce kendine özgü bir kayıtdışılık özelliği taşımaktadır.

Konumuz 93 Harbi'yle başlamakta ve 1900'lerin başına kadar devam etmektedir. Aşağıda daha iyi anlaşılacağı gibi, hikâyemizin öznesi 93 Harbini müteakip yeniden belirlenen Rusya sınırındaki bu ücra nahiyenin köylülerinden ziyade yerel güçleri, yani eşrafı, onların özel gündemleridir. Vakıf Nahiyesi üzerinden yerel güçlerin idari yapıya müdahalesi örneklendirilirken iki temel sorunun yanıtı aranacaktır: Vakıf Nahiyesi neden ısrarla kaza olmak istemektedir? Bölgenin valisiyle çatışmayı da göze alarak, idari anlamda neden Lazistan Sancağı'na bağlı kalmak için ısrar etmektedir? Aşağıdaki satırlarda olayın ayrıntıları anlatırken bu iki sorunun etrafında ‘kayıt dışı’, ‘hayalet’ bir

¹ Bu çalışmanın nüvesi 2008'de yapılan XI. *Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi*'nde tebliğ olarak sunulmuştur. Çalışma temelde Trabzon Vilayeti üzerine yapılan geniş ölçekli çalışmanın bir alt başlığını oluşturmaktadır (Bkz., “Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)” yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniv. Sos. Bil. Enst., Ankara, 2008. Ancak bu makale kimi yeni kaynakların kullanılması ve yeni sorulara yanıt aranması sebebiyle tezdeki versiyondan bir hayli farklılaşmıştır.

nahiyeden² “nüfus mühendisliği”ne oradan da “Ermeni meselesi”ne kadar gelişen olayların Osmanlı Arşiv belgelerine yansıyan farklı boyutlarını irdeleyeceğiz.

93 Harbinden sonra *ehiye-i selâse* yani Batum (Batum’a bağlı olan Livana’nın bugünkü adıyla Artvin de dahil olmak üzere), Ardahan ve Kars’ın elden çıkmasıyla Trabzon Vilayeti’ne bağlı olan Lazistan Sancağı’nın sınırı³ değişmiş ve oradaki bazı kaza, nahiyeye ve köylerin bir kısmı sınırın öte tarafında (Rusya) kalmış, kaza ya da köyler ikiye bölünmüştür. Bu durumun önemli sonuçlarından biri Rus sınırındaki bazı yerleşim yerlerinin idari yapısının etkilenmesiyle birlikte yollarının da değişmesi olmuştur. Vakıf Nahiyesi bunlardan biridir. Vakıf Nahiyesi’nin yeri⁴ tam olarak tespit edilemese de eldeki verilerden hareketle Hopa’nın güneyinde Rus sınırında, Erzurum Vilayeti’yle Lazistan Sancağı’nın sınırını oluşturan dağ silsilesinin öte tarafındadır.⁵ Nahiyenin Öğdem’e (Keskim) ya da bugünkü adıyla Artvin iline bağlı olan Yusufeli ilçesine oldukça yakın olduğunu biliyoruz.⁶

² Bu tabiri Oktay Özel’e borçluyum.

³ 93 Harbi sonrası sınır Artvin dağı-Melo (Sarıbudak)- Orucuk (Oruçlu), Kabanı- Aşağı Hod (Maden)- Erkinis (Demirkent) güneydoğu yayla tepeleri- Tavusker – Oltu çizgisidir. Bkz. M. Adil Özder, *Artvin ve Çevresi, 1828-1921 Savaşları*, Ankara, 1971, s. 47. 93 Harbi sonrası Osmanlı-Rus sınırını gösteren 1880 tarihli harita için bkz. Ek, BOA, İMMS 00067. Harita Trabzon’dan Bayezid’e kadar döşenmesi planlanan demiryolunu göstermektedir. Ancak burada 93 Harbi sonrasındaki Osmanlı-Rus sınırını göstermesi nedeniyle kullanılmıştır. Bu harita daha önce Fulya Özkan’ın çalışmasında kullanılmıştır. Bkz. Fulya Özkan, “Trabzon-Erzurum Yolunun Tamiri Vesilesiyle 19. Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesini Yeniden Düşünmek”, *Toplumsal Tarih*, 194, 2010, s.93.

⁴ Yer adlarıyla ilgili mevcut çalışmalarda *Vakıf* adında pek çok nahiyeye varsa da bunlardan hiçbirisi ne Trabzon Vilayeti’ndedir, ne de Öğdem’e ve Keskim’e (Yusufeli) yakındır. Bkz. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yay. Ankara, 2001. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arş. Gen. Müd., Ankara, 2006. Ayrıca İçişleri Bakanlığı’nca yapılan *Türkiye’de Meskûn Yerler Kılavuzu* adlı çalışmada da anılan yerlere yakın *Vakıf* adında bir nahiyeye rastlanılmamıştır.

⁵ Sırrı Paşa, *Mektubat-ı Sırrı Paşa*, İstanbul, 1303, s. 129.

⁶ Mevcut literatürden ya da Osmanlı Arşiv belgelerinden nahiyenin yerinin tam olarak tespit edilmesini güçleştiren çeşitli nedenler vardır. Herşeyden önce Vakıf Nahiyesi’nin adı sadece Osmanlı Arşiv belgelerindeki yazışmalarda geçmektedir ve orada da yeri net değildir. Nahiyenin adını yalnızca bir kez 1881 yılı *Trabzon Vilayeti Salnamesi*’nde görebiliyoruz. O da sadece nahiyenin adı ve müdürü olmak kaydıyla. Nahiyenin müdürü Mehmet Ağa’dır. Bkz. Kudret Emiroğlu, (Yay. Haz.) *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1881*, C. 12, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, 1999, s. 177. Oysa nahiyelerle ilgili bilgiler salnamelerde çok daha detaylıdır. Bunun dışında nahiyenin adını ne *Trabzon Vilayeti Salnameleri*’nde bulmak mümkündür ne de *Erzurum Vilayeti Salnamelerinde*. Halbuki ona oldukça yakın olan Öğdem, Erkinis, Keskim ve Hodiçor gibi nahiyeler salnamede yer almaktadır. Bkz. *Salname-i Vilayet-i Erzurum*, 1317, s. 204. Oysa bu tarihte (1900)Vakıf Nahiyesi Keskim kazasına bağlıdır. Bkz.

Vakıf Nahiyesi'nin bağlı olduğu sancak merkezi Rize'yle olan haberleşmesini ve ulaşımını sağlayan yolun Rusya tarafında kalması çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Bölge halkı Rize'ye ya da sözgelimi Hopa'ya gitmek için Rusya içerisine Batum'a "mürûr tezkeresi"yle yani izin belgesiyle girip oradan de Hopa üzerinden Rize'ye ulaşımını 40 saatte sağlayabilmektedir. Bu ise her zaman mümkün olamamaktadır. Dolayısıyla Vakıf Nahiyesi ciddi bir ulaşım sorunu ile karşı karşıyadır.

Vakıf Nahiyesi'nin ücra, ulaşılamaz vaziyetinin doğurduğu sıkıntıların bir başkası son derece hayati olan haberleşmedir. Vakıf Nahiyesiyle haberleşmek buraya yolun olmaması nedeniyle neredeyse imkansızdır. Nahiyeye iletişimin sağlanması için her seferinde Rusya içerisine girip oradan sancak merkezine - Rize'ye- ulaşılabilir. Bu durumda da yine "mürûr tezkeresi" denilen izin belgesi gerekmektedir ki, bu her seferinde Rusya ile yazışmayı ve izni zorunlu hale getirmektedir. Nahiyedeki adli vakalarda da durum farklı değildir; hatta daha vahimdir. Zira cinayet, eşkiyalık gibi suçlardan yargılanan birini mahkemeye götürmek için zabtiyenin silahlı olması gerekir. Oysa Rus toprakları üzerinden Osmanlı zabtiyesi ancak silahsız olarak geçebileceğinden bu da mümkün olmamaktadır. Bu noktada Trabzon Valisi Sırrı Paşa'nın meseleyi resmeden satırları anılmaya değer:

LDH.1375/1318-S.36. Buna ilave olarak Vakıf Nahiyesi yeni kurulmakta olan Bayburd Sancağı'na da dahil edilmez. Haritalarda da nahiyenin adını bulmak mümkün olamamıştır. Bu durumun yani Vakıf Nahiyesi'nin Salnamelerde yer almamasının ileri bir tarihte (1915 sonrası) nahiyenin isminin değişmiş olabileceği de akla gelmektedir. Bilindiği gibi bu tarihlerde (23 Aralık 1915) bazı vilayet, sancak, kaza, kasaba, köy, dağ, nehir...isimlerinin değiştirilmesi Enver Paşa tarafından önerilmiş ve değiştirilmiştir. Bkz. Hagop Hachikian, "Some Particulars of Hemshin Identity" Hovann H. Simonian (Ed.) *The Hemshin: History, Society and Identity in the Highlands of Northeast Turkey*, Routledge, 2007, içinde s. 167-68; Ayhan Yüksel, "Trabzon Vilayeti'nde Yer Adları ve İdari Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Trabzon Belediyesi Yay. 1999, s. 209. Vakıf Nahiyesi'nin isminin değişmiş olma ihtimalini kuvvetlendiren bilgiler Yusufeli Belediyesi'nin web sitesinde yer alır ki, eğer bu bilgileri temel alırsak Muammer Demirel imzalı yazıda Vakıf Nahiyesi'nin bugünkü adı Kobak/Yüksekoba olarak verilmektedir. Demirel web sitesindeki yazısında Vakıf Nahiyesi'ne ait çok değerli bilgiler verir ancak kaynak belirtmez. Bu nedenle bilgileri teyid etme imkânımız olamamıştır. Bu bilgilerin temellendirilmeye ihtiyacı olduğu da ortadadır. Demirel'in aktardığı bu bilgilerde bazı düzeltilmesi gereken noktalar da vardır. Örneğin Vakıf Nahiyesi bu çalışmada belirtildiği gibi Lazistan Sancağı'na bağlı olarak kurulmuş ve daha sonra Keskim'e ve dolayısıyla Erzurum'a bağlanmıştır. Bkz. Sırrı Paşa a.g.e., s. 135. Bunun dışında Osmanlıca belgelerde "Maa ulya Vakıf" olarak okunması gereken yerler "Ma'-i ulya" olarak aktarılmış ve bu ifade Artvin merkeze bağlı bir köyün adına yorum olarak "Milo" olmalı şeklinde değerlendirilmiştir. Bkz. Muammer Demirel, www.yusufeli.bel.tr/index.php?bel=yusufeli-tarih

“...Hatta nahiye-i mezkûre ahalisinden Kamil Ağa namında birisi on beş kadar hayduda reis olarak daime tecavüz-ü hudud ile Rusyalulara îkay-ı mezalim ve taaddiyata cüret eylediğinden bunların men ve tedibini Trabzon’da mukim Rusya konsolosu vilayetden iltimas itmiş ve eşhas-ı merkûmenin işbu harekât-ı şekâvetkâraneleri Erzurum kumandanlığından dahi bi’l istihbar kezalik vilayete malumat virilmiş ve Rusya sefareti de tecâvüzât-ı vakiadan dolayı Bâb-ı âli’ye şikayet idüb Hariciye Nezaret-i celilesinden bu babda evvel ve ahir müekkid emirler gelmiş olmağla mucibince Lazistan mutasarrıflığına icra kılınan tebligat üzerine bi’t-tahkik tebyin idecek hale göre icabının icrası için bu kere yine Batum tarihiyle Vakfa bir zabtiye zabıtı izam olunacağı mutasarrıflıktan cevaben bildirilmiştir ki bu dahi nahiye-i mezkûrenin idaresince derkar olan müşkilatın derecesini tayine kifayet ider. Çünkü eşkiyanın derdesti için merkez-i livadan asker sevkine lüzum görünse bunlar da Batum tarihiyle gitmek, tutulacak eşkiya dahi yine Batum tarihiyle getirülmek lazım gelür ki, böyle bir kuvve-i müsellahanın hudud içinden gelüb geçmesine Rusya hükümetinin hiç bir vakit müsaade itmeyeceği ve itse bile bu suretin mahzurundan salim olmayacağı bedihidir.”⁷

Dolayısıyla nahiyenin ücra, ulaşılamaz olmasının hem merkezi devlet hem yerel seçkinler hem de halk açısından doğurduğu çok önemli sonuçları vardır. Merkezi devlet açısından en önemli sonucu her yönüyle “kontrol” edilebilir olmaktan uzak olmasıdır. Nahiyenin yıllık vergi tahsilatı bağlamında da bunu görmek mümkündür. Vali Sırrı Paşa’ya göre nahiyenin “*şimdiye kadar dürüstçe bir hesabı bile görüleme*”miştir.⁸ Belgelerin diliyle ifade edersek “senelik muvazene”, bütçeye dahil olmaması, yani vergilerin merkezi hazineye ulaşmaması nahiyeyi adeta “müstakil” bir hale sokmaktadır ki merkez-i hükümet açısından bunun kabul edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle bu durumdan yararlananlar Vakıf Nahiyesi’nin önde gelenleri, eşrafıdır. Nahiye tam da onların istediği gibi “müstakil”⁹ bir nahiye olarak yönetilmektedir. Hiç bir kayıt ve nezaret yoktur ve bu durumdan fazlasıyla müstefid olanlar onlardır.¹⁰

Nahiyeye ilgili sorunlar bu kadarla da sınırlı değildir. İdari açıdan olduğu gibi asayiş bakımından da ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Diğer nahiyelerin de

⁷ Sırrı Paşa, a.g.e., s. 130.

⁸ Sırrı Paşa, a.g.e., s. 130-131.

⁹ Tabii “müstakil” nahiyenin gerçek anlamı bu değildir. Müstakil nahiyeler doğrudan Trabzon merkez vilayetine bağlı olarak idare edilmektedirler.

¹⁰ Sırrı Paşa’nın bu bağlamdaki ifadesi oldukça çarpıcıdır. Paşa bu durumdan (kayıd-kuyud olmamasından) müstefid olanların bulunduğunu ve *suret-i müstakilede* gibi idare olunduğunu belirtir. Merkeze çekilen telgraflara bakıldığında ve vali Sırrı Paşa’nın da belirttiğine göre, bunlar aslında beş-on kişiden fazla da değildir. (Yukarıda anılan Kamil Ağa’dan başka, toplam 6 kişidir.)

sıklıkla mustarip olduğu eşkiyalık¹¹ burada da söz konusudur; ama bir farkla. Yukarıda Sırrı Paşa'nın satırlarında da ifade edildiği gibi eşkiyalığı yapan bizzat Vakıf Nahiyesi'nin Kamil Ağa'sıdır. Üstelik Kamil Ağa onbeş adamıyla birlikte "hudud tecavüz"ünde¹² bulunarak Rusya topraklarına geçmekte ve orada bu işe "cüret eylemekte"dir. Bu da tabii ki uluslararası bir soruna dönüşmektedir. Meselenin Erzurum üzerinden çözümü ise ayrı bir bürokratik yazışma gerektirmektedir. Yani Batum üzerinden eşkiya yakalanacak ve aynı yoldan liva merkezine getirilecektir. Ancak buna da Rusya hükümeti her vakit izin vermeyecektir. Dolayısıyla kontrol edilmesi güç olan bir eşkiyalık olayı vardır. Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi Vakıf Nahiyesi idari açıdan oldukça sorunludur.

Meselenin çarpıcı boyutlarının ortaya çıkması bölgeye 1879'da vali olarak gelen¹³ Sırrı Paşa ile başlar. Paşa meseleyi devir gezisi¹⁴ esnasında fark etmiş, incelemiş ve o andan itibaren de kararını vermiştir. Vakıf Nahiyesi bir an önce Erzurum Vilayeti'ne bağlanmalıdır. Bu amaçla Sırrı Paşa pek çok girişimde bulunur. Durumu derhal Dahiliye Nezareti'ne bildirir ve gereğinin yapılmasını ister.

Buna mukabil nahiyeye eşrafı da hemen harekete geçmiş ve saraya (Yıldız'a) telgraflar çekerek Lazistan'a bağlı olmaktan memnun olduklarını, nahiyelerine yol yapılırsa sıkıntılarının kalmayacağını ve bütün ticari vb. işlerinin orayla

¹¹ Eşkiyalık vb. suçlarla ilgili mesele iki taraf arasında sorunlara yol açtığından daha sonraki vali Kadri Paşa zamanında ilginç bir yöntemle çözümlenmiştir. Suçluların mübadelesi konusunda Rusların Kafkasya valisiyle özel bir anlaşma yaparak Rus polisler refakatinde on iki kaçağı Batum'dan Trabzon'a göndermiştir. İstanbul'daki Rus sefiri bunu duyduğunda sadrazamdan Trabzon valisinin derhal azlını istemiştir. Sadrazam cevaben "Siz Kafkasya valinizi görevden alır almaz, biz de valimizi azledeceğiz" der. Bkz. Abdülhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri*, Klasik Yay. İstanbul, 2007., s. 199.

¹² Hudut tecavüzü konusunda bir hayli sıkıntı yaşandığı anlaşılmaktadır. Hem Vakıflı eşkiyaların hem de "amelelerin" pasaportsuz sık sık sınır ihlâlinde bulunmaları hariciyeyi de uğraştıran bir sorun olmuştur. Bu sınır ihlâlleri sadece Vakıf Nahiyesi'nin mücavir alanından ve dolayısıyla sadece Vakıflılar tarafından değil Hemşinliler tarafından da yapılacaktır ve limanın olduğu Poti sınırına kadar bu ihlâller uzanacaktır. DH.MKT. 404/68.

¹³ İki ayrı dönemde, yaklaşık beş yıl (tam olarak söylemek gerekirse 4,5 yıl) yıl valilik yapan Sırrı Paşa. Ağaların hakimiyetinde ücra bir nahiyenin varlığı Sırrı Paşa gibi dirayetli ve dürüst bir vali için fazlasıyla rahatsız edicidir. Selefî Yusuf Ziya (ki İngiliz konsolosu Biliotti tarafından yeteneksiz ve pasif bir vali olarak tanımlanır...) zamanında başlayan ve görmezden gelinen nahiyeye ilgili süreç tam bir fiyaskodur ve bir an önce son bulmalıdır.

¹⁴ Valiler ve mutasarrıflar buldukları bölgeleri denetlemek amacıyla haftalık ya da aylık "devr" denilen gezilere çıkarlardı. Bkz. Fatma Rezan Hürmen, *Mehmet Tefik Bey'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve MiütarekeDevri Hatıraları*, II Cilt Arma Yay., İstanbul, 1993. s. 234; Kırmızı, a.g.e., s. 109.

yürütüldüğünü belirterek, Erzurum Vilayeti'ne asla bağlanmak istemediklerini bildirmişlerdir.¹⁵ Buna ilave olarak Vakıf eşrafı daha sonra -1895'te- hem sadrazama hem mabeyne hitaben yazdıkları bir arzuhalde Keskim nahiyesiyle birlikte yirmi bin nüfusa ulaştıklarını, önemli bir mevkiye sahip olduklarını ve iki bin lira kadar akçe harcıyarak hükümet konağı, cami ve çeşmeler yaptırdıklarını, bu nedenle de bağlı buldukları idari merkez -Keskim- değiştirilirse "siyanet-i hukuklarının ve muhafaza-i asayişlerinin ve emniyetlerinin" ihlâl edileceğini ve hüsn-i idarenin ve inzibatın temin edilemeyeceğini beyan ederler.¹⁶ Bunun anlamı ise, farkedileceği gibi, yerel seçkinlerin valiye bir nevi savaş açmasıdır.

Nahiye eşrafının kurduğu ilişki ağları da çok güçlüdür. Öyle ki, bu ilişkiler ve güçleri sayesinde yerli beyler gerektiğinde sultan Abdülhamid'in valisini dahi görevden alırdırlar.¹⁷ Dolayısıyla Vakıf Nahiyesi'ndeki bu ilişki ağının Trabzon Vilayeti'nin mali işlerinden sorumlu defterdarından İstanbul'a, Dahiliye'ye kadar uzandığını söylemek mümkündür. Çünkü nahiye kurulduğu tarihten (1879) itibaren 1883'e kadar bütçeye (muvazeneye) dahil edilmemiştir. Bu da bize ilişkiler ağının niteliği hakkında bir fikir vermektedir. Nahiyenin bütçesinin (maaş ve masrafları mahallince tesviye olunduğu halde muvazeneye dahil edilmemesinin) bu tarihe kadar neden yapılmadığını ve merkeze bildirilmediğini defterdara soran Sırrı Paşa'nın aldığı cevap şaşırtıcıdır:¹⁸

“...Sebebini bilemem fakat iradesi istihsal olunmamış olduğün sefelelim muvazeneye idhal itmemiş olduklarını muhasebe kalemi efendileri söylüyordu. Baki. 28 Mart sene [12]99/ 9 Nisan 1883” 19

“İradesinin istihsal olunmamış” olması nahiyenin “kayıt dışı” olduğunu ve resmîyet kazanmadığını gösterir. Dolayısıyla nahiyeye ilgili işlerin nasıl yürüdüğü

¹⁵Yerel seçkinlerin bu noktadaki gerekçeleri şöyledir: “nahiye-i mezkure ahlisinin kaffe-i umur-ı ticariye ve muamelat-ı şahsilerde Lazistan Sancağı'nda olarak Erzurum'a hiç bir cihetle ihtiyaç-ı münasebetleri olmadığı ve tahvil-i idare ahalinin mağduriyetini mucib olacağı gösteriliyor ise de...” BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.) 1834/16.

¹⁶ BOA, DH. MKT. 363/33; Y.MTV. 118/110. Kaza merkezinin bir kaç defa çeşitli nedenlerle değiştirildiğini belirtmek gerekir. Bu nokta üzerinde ilerleyen satırlarda durulacaktır.

¹⁷ Bu konuda bkz. Oktay Özel, “Çürüksulu Ali Paşa ve Ailesi Üzerine Biyografik Notlar”, *Kebikeç*, 16, 2003, s. 103-107; Müfit Semih Baylan, “Trabzon Valisi Sırrı Paşa”, *Trabzon*, 7, 1993, s. 15-16, Alfred Biliotti, Foreign Office, 195/1457, Ağustos 1881.

¹⁸ Yusuf Ziya Paşa zamanındaki vilayet defterdarı Emin Vehbi Bey'dir ve mütemayiz rütbesine sahiptir. Bkz. Kudret Emiroğlu (Yay. Haz.) *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1879*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, 1999, s. 107.

¹⁹ Sırrı Paşa, a.g.e., s. 135.

hakkında da açık bir fikir vermektedir bu ifade. Dahası işin defterdarla da sınırlı kalmadığını “muhasabe kalemi efendileri söylüyordu” cümlesi de anlatır durumdadır. Dolayısıyla bu noktada defterdarın ve muhasabe kalemi efendilerinin Vakıf Nahiyesi’ndeki bu işe, yani uygunsuzluğa, ortak olduklarını öne sürmek mümkündür.

Bu uygunsuzluğu gören valinin nahiyenin Erzurum’a bağlanmasında ısrar etmesi ve ahalinin yani, yerel seçkinlerin de Lazistan’da kalmak istemesi üzerine konu Şura-yı Devlet’e kadar gelmiş, araştırılması yönünde karar alınmış ve incelenmiştir. Aslında herşey açıktır: Vali Sırrı Paşa’ya göre araştırılacak ve muhabere edilecek bir şey yoktur. Çünkü daha önce (evvelki vali Yusuf Ziya zamanında) Erzurum vilayetine zaten yazılmış ve her nedense “Erzurum vilayetiyle asla muhabere idilmediği” yanıtı alınmıştır.²⁰ Açıktır ki Sırrı Paşa burada bilerek birilerinin bu konu üzerinde durmadıklarını, üstünü örttüklerine işaret etmektedir.²¹

Bütün bunlar karşısında Şura-yı Devlet’in şaşkınlığını belgelerdeki ifade açıkça ortaya koymaktadır. Böyle bir nahiyenin nasıl kurulduğunu ve bu duruma nasıl geldiğini anlamakta güçlük çekmektedir Şura-yı Devlet. Trabzon ve Erzurum vilayetlerinden konuya ilişkin izahat istenmiş ancak tatmin edici yanıtlar gelmemiştir.²² Ahali ısrarla yol talebinde bulunmakta, ısrarla Lazistan’da kalmak istemektedir. Bunları dikkate alan Şura-yı Devlet “temin-i hakikat” için tekrar inceleme başlatır ve her iki vilayete yolladığı emirlerde meselenin açıklığa kavuşturulması için bir dizi soru yöneltir. Şura-yı Devlet’in konuyla ilgili sorularına yer vererek soruların yaşanan şaşkınlığı nasıl yansıttığını görmek gerekir. Soruları²³ maddeler halinde özetlemek gerekirse şöyledir:

- Bu nahiyenin idaresince bir takım müşkilat olduğu halde Lazistan’a bağlı olmak üzere teşkili ne lüzum ve esasa müsteniddir?
- Bu nahiyenin kurulması ve idaresinin tayini ve bağlı olduğu merkezin değiştirilmesi (tebdil-i irtibatı) ve daha sonra tekrar eski haline dönderilmesinin (merbutiyet-i asliyesinin ibkasının) istenilmesi bir merkezden bildirildikten ve cümlesi bir kalemde geçmekte olmasıyla bu mübânenetin [tutarsızlığın] vukuuna sebep nedir?

²⁰ Sırrı Paşa göreve başladıktan sonra hem Erzurum Vilayeti’nden hem de Lazistan mutasarrıflığından bilgi istemiştir. Bunun üzerine her iki yerden de yanıt gelmiştir. Lazistan mutasarrıflığından konuya ilişkin alınan tahrirattan da “altı üstüne benzemez bir acablık müşahade buyrul[maktadır].” Sırrı Paşa, a.g.e., s. 134.

²¹ Sırrı Paşa, a.g.e., s. 134.

²² Daha önce 10 Nisan 1882’de yazılmıştır. ŞD. 1834/16

²³ Şura-yı Devlet’in sorularını içeren 20 Mart 1883 tarihli tahriratu için bkz. ŞD. 1835/11

- Bu nahiye dört sene önce teşkil olunduğu ve maaşat ve mesarifati mahallince tesviye olunduğu halde şimdiye kadar *bütçeye dahil edilmemesinin*²⁴ kaynağı nedir? (“muvazenelere idhal olunmaması neden neşet itmiştir”)

Bu sorulara Sırrı Paşa'nın cevabı çok net ve açıktır: Bu işin sorumlusu eski vali Yusuf Ziya'dır.²⁵ Ahalinin istediği yol ile ilgili soruya da Sırrı Paşa bu yol yapımının mümkün olmadığını gerekçeleriyle birlikte daha ilk tahriratlarında bildirmiştir. Fakat nahiyenin yönetimindeki bütün zorluklara karşın Vakıf ahali sancak merkeziyle irtibatlarını sağlayacak bir yol yapılması taleplerinde ısrar etmektedirler. Yani aslında 'imkansız' istemektedirler. Çünkü bu hem askeri açıdan mümkün değildir, hem de yol yapımı çok maliyetli olacak ve uzun sürecek bir iştir ve dağların fiziki yapısı düşünüldüğünde, bugün bile oraya yol yapılması oldukça zordur.²⁶ Askeri açıdan yol yapımı sınır olması hasebiyle sakıncalıdır, zira oradan içeriye bir geçit sağlayacak ve bölge düşman tehdidine açık bir hale gelecektir. Ayrıca Anadolu İstihkamat Komisyonu'nun da onayı gerekir ki, komisyon buna onay vermeyecektir.²⁷ Oysa Vakıf Nahiyesi Erzurum Vilayeti'ne bağlı olan İspir kazasına oldukça yakındır ve yolu da düz olup oraya münasebeti de tamdır. Sırrı Paşa'ya göre durum bu kadar açıktır. Üstelik yeni bir yola askeriye asla izin vermeyecektir. Sırrı Paşa Hopa sahiline inebilmek için bir yolun yapılmasının anlamsızlığına ve bu yolun imkansızlığına işaret ederken bir yandan da bu işten kimlerin çıkarı olduğunu belirtmeyi ihmal etmez. Paşa Vakıf Nahiyesi'nin yerel seçkinlerini kasederek “mücerred birkaç kişinin hatırı için böyle bir yol açmayı tasavvur” edemediğini vurgulamaktadır.²⁸

²⁴ İtalik bize aittir.

²⁵ “Bir de bu haller bir merkezden bildirilmekte ve bir kalemden geçmekte olduğu halde bu mübânenet vukuuna sebep nedir deyü haklı bir sual irad buyrulmuşdur. Vakıa bu halleri bildiren merkez bir ise de kalem bir değildir. Evvel emirde hakikat-i hali arz ve tasavvur iden kalem şimdi de o hakikati meydana koyan kalemdir ki bu kalemin beyanatında asla mübânenet yoktur. Mübânenet-i vakıa tahkiksiz teamülsüz ve hatta neticesiz olarak bir takım işaret-i beyhude ile ezhân-ı âliye tağlit iden kalemdir ki bunun da mesuliyeti sahibine racidir.” Sırrı Paşa, a.g.e, s. 133.

²⁶ Bkz. Harita 1. BOA,İMMS. 00067. 28 Receb 1297/6 Temmuz 1880.

²⁷ Köyler arasında olan yol ihtiyacı Anadolu İstihkamat Komisyonu ile görüşülmeden açılmaması kararlaştırılmıştır. Bkz. Sırrı Paşa, a.g.e., s. 134-5.

²⁸ Sırrı Paşa'nın bu konudaki ifadesi şöyledir: “... Oraya mahsus yeni bir yol küşadı bahsine gelince, evvela muhakkaktır ki nahiye-i mezkure ahali Hopa sahiline inebilmek için yalnız başlarına yirmi bu kadar saatlik bir yol küşadına muktedir olamazlar. Saniyen muktedir olabilseler bile dahiliye nezaret-i celilesinden şeref-varid olub suret-i muhrecesi leffen takdim kılınan 14 Şubat 98 tarihli tahrirat-ı aliyede musarrah olduğu vechile hududdan yirmi bu kadar saat berüde vaki Rize sahilinden bile dahile böyle uzunca bir yol değil hatta karyeler beyninde yapılacak tarik-i hususiye-i adiyenin dahi Anadolu İstihkamat Komisyonu'yla kable'l-muhabere açılması mukarrerat-ı bâb-ı âliden olmasıyla hudud başında olan Hopa'dan yine dahildeki hududa müntehi olmak üzere böyle bir yolun küşadı cihet-i askeriyeden kat'a tecviz buyrulmaz.

Sonuç olarak Vakıf Nahiyesi'ne bir yol yapılmamış ve Sırrı Paşa'nın bütün ısrarlarına rağmen nahiyenin Erzurum Vilayeti'ne bağlanmasının caiz olamayacağı belirtilerek Trabzon Vilayeti'nde kalmasına irade buyrulmuştur.²⁹ Fakat bu kararda da 'karar' kılınmadığı ileride görülecektir. Ancak bu iradede bambaşka bir noktaya dikkat çekilmekte ve kararda etkili olan asıl unsurun altı çizilmektedir. Vakıf Nahiyesi Keskim'le birleştirilerek bir kaza teşkiliyle Erzurum'a bağlanırsa (rabt ve ilhak edilirse) Erzurum'un "vüs'at ve ehemmiyetini" artıracaktır. Ermenilerin büyük bir kısmının bu vilayette toplanarak bir *Ermenistan* vücuda getirmek niyetiyle çeşitli hilelere başvurduklarının kaydedildiği iradede bunun ise "muvafık-ı maslahat olamayacağı"na vurgu yapılmaktadır. Vakıf Nahiyesi'nin Trabzon'dan ayırt edilmesi (fekk-i idaresi) bir yana, Erzurum Vilayeti'ne bağlı olan bazı yerlerin de civar vilayetlere verilerek vilayetin küçültülmesi istenmektedir. Bu sayede vilayet hem daha kolay idare edilebilecek hem de "Ermenistan tabirinin külliye-i melanetkârâneneden" kaldırılması "saltanat-ı seniyyece istifadeyi mucib olaca[ktır]..."³⁰ Bu yaklaşımın ve Ermeni meselesinin muhtemel olumsuz neticelerine yönelik kaygının o dönemde Osmanlı yönetiminin gündeminde olduğunu, taşra idari birimlerinin sınırlarının ve nereye bağlanacaklarının belirlendiği diğer kimi örneklerden de görüyoruz.³¹

Böylece Vakıf Nahiyesi'nin idari açıdan Lazistan'da kalmak istemesinin yarattığı müşkülata, bu sefer Erzurum'a bağlanmasının sakıncaları da eklenmiş, "Ermeni meselesi" de bu noktada gündeme gelmiştir.³² Aslında Vakıf Nahiyesi'nin o dönemki nüfusuna bakıldığında böyle bir endişeye neden olacak bir durumun da pek görünmemektedir; zira Sırrı Paşa'nın Vakıf Nahiyesi'ne

Salisen Vakıf Nahiyesi'nin öte tarafında vâki ve Erzurum Vilayeti'ne tabi İspir kazası nahiyeye-i mezkûreye pek karib ve yolu da düz olub binaenaleyh mevkie oraya münasebet-i tammesi derkar iken mücerred bir kaç kimsenin hatırı için tekalifat-ı azime ihtiyarıyla sahilden dahile yol açmakta bir gûna muhassenat tasavvur idemiyorum..." Sırrı Paşa, a.g.e., s. 134-5.

²⁹ İ. DH. 102152, Aralık 1883.

³⁰ Bu ifade 1883 tarihli belgede aynen kullanılmıştır. Bkz. İ.DH.102152, Aralık 1883.

³¹ Abdullah Teyfur Erdoğan'a göre, örneğin Hakkari vilayeti "büyük ihtimalle Ermeni meselesinde başağrısı yaşamamak için Van Vilayeti'ne bağlanmıştır. Böylece Ermenilerin vilayet içindeki oranı düşürülmüştür." Abdullah Teyfur Erdoğan "Dahiliye Nezareti Teşkilat Tarihi, (1836-1922)" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Ün. Sos. Bil. Ens. Ank., 2005. s. 56.

³² Aslında bu kaygının 1876 gibi daha erken bir tarihte de dile getirildiği son yapılan çalışmalardan birinde ifade edilmektedir. Bkz. Ashıhan Gürbüz, "Hamidian Policy in Eastern Anatolia 1878-1890", Bilkent Ün. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008. Beni bu konuda bilgilendiren Ashıhan Gürbüz'e teşekkür ederim. Buna dair Sırrı Paşa'nın tahriratında ve hatıratında (*Mektubat-ı Sırrı Paşa*) hiç bir emare yoktur.

ilişkin 1878-1879-1880 yıllarına dair verdiği nüfus bilgilerine bakılacak olursa³³, Vakıf Nahiyesi nüfusu (ki 1880 itibarıyla 7816 erkek) tamamen Müslümanlardan oluşmaktadır.

Bu durumda “Ermenistan” ifadesiyle dile getirilen kaygının Vakıf Nahiyesi’ndeki olmayan Ermeni nüfusundan değil, bağlanması düşünülen Erzurum Vilayetinin konumundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır; zaten anılan iradede bu açıkça zikredilmektedir. Bilindiği üzere, 93 Harbi sonrasında imzalanan Berlin Anlaşması’nın 61. maddesinde dile getirilen ve dönemin Avrupa devletlerince (özellikle İngiltere tarafından) desteklenen “reform” meselesi, Diyarbakır, Bitlis, Van, Erzurum, Sivas ve Kayseri’nin de içinde bulunduğu bölgenin (vilayat-ı sitte) nasıl tanımlanacağına dönük bir tartışmayı da içermektedir. Hem reform talebinin hem de bölgenin isimlendirilmesi konusunun Osmanlı yönetimini endişelendirdiği açıktır. İngiliz Büyükelçisi Henry Layard’ın 1879’da kaydettiğine göre, milliyetçi Ermeniler Erzurum’u da içine alan bu bölgenin “Kürdistan” olarak değil “Ermenistan” olarak adlandırılması yönünde Layard’a baskı yapıyorlar ve gazetelerinde de bu bölgenin ismini Kürdistan olarak kullananları protesto ediyorlardı. Osmanlı devleti ise Ermenistan tabirinin kullanılmasına karşıydı ve bölgenin çağlar boyunca Kürdistan olarak anıldığını ileri sürmekteydi.³⁴ Osmanlı’nın söz konusu vilayetleri kapsayan bölgenin Ermenistan olarak adlandırılmasına karşı olmasının nedeni ise, söz konusu iradeye de yansıdığı gibi, bölgenin geleceğine dönük kaygıydı. Bu kaygı çok açık bir şekilde İngiliz Büyükelçisiyle yapılan görüşmede ifade edilecek ve Abdülhamid Anadolu’da “devlet içinde devlet-imperium in imperio” oluşturacak ve özel bir rejime yol açacak bir Ermeni “reformuna” kesinlikle sıcak bakmadığını bildirecektir.³⁵

Vilayât-ı sitte üzerinden Osmanlı devletine yapılan bu baskılar ve girişilecek bölgesel reform taleplerinde ön koşul olarak ortaya çıkan güvenilir bir nüfus sayımı yapılması istendiği de göz önüne alındığında, Osmanlı’nın “Ermenistan” tabirine olan bu hassasiyeti daha bir açıklık kazanır. Özellikle İngiltere’nin üzerinde ısrarla durduğu uygun koşullarda “şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde” güvenilir bir nüfus sayımının yapılması ve ardından bölge nüfusunu oluşturan başlıca grupların (tabii ki burada Ermenilerin) yerel yönetim mekanizmalarında nüfus oranlarına nisbetle temsil edilmesi 1880’ler boyunca Osmanlı yönetiminin başını ağrıtan en önemli meselelerden biri haline

³³ Y.PRK UM. 2/40. Bu rakamların o dönemin Trabzon Vilayeti Salnamelerindeki rakamlarla aşağı yukarı aynıdır. Bkz. Emiroğlu, *Trabzon Vilayeti Salnamesi, 1878*, cilt 10, s. 239-241.

³⁴ Bkz. Gürbüz, a.g.e., s. 33-34.

³⁵ Fuat Dündar, *Crime of Numbers The Role of Statistics in the Armenian Question (1878-1918)*, Transaction Publishers, New Brunswick and London, PrePublication copy, p. 24. Kitabının baskıdan önceki nüshasını kullanmama izin verme nezaketini gösterdiği için Fuat Dündar’a teşekkür borçluyum.

gelecektir. Buna göre Ermeniler nüfusca çoğunlukta oldukları yerlerde güvenlikte ve yargıda yer alabilecekleri gibi, idari yapıda, idare meclislerinde, vilayet ve sancakların sınırlarının da değiştirilmesiyle nüfus oranına göre temsil hakkına sahip olabileceklerdi. Nihayetinde bu iş valiliğe ya da vali yardımcılığına kadar gidebilecekti ki, Eylül 1880'de dönemin Avrupa devletleri Ermenilerin güvenlik ve yargı birimlerinde nüfuslarına göre yer almaları gerektiğini Bâbîâlî'ye hatırlatacaklardır.³⁶ Dolayısıyla nüfus miktarları ve buna dönük istatistik veriler bir anda bütün bu politikaların uygulanmasında merkezi bir önem kazanmıştır.

Fuat Dünder, son çalışmasında söz konusu nüfus verileriyle ilgili çok önemli bir noktaya işaret etmektedir. Merkezi devlet nüfusa dair "istatistiksel" veriler üzerinde yapılacak oynamalarla "reform" konusunda elini güçlendirmeye çalışacaktır. Osmanlı resmi nüfus sayımları ve istatistikler gündeme geldiğinde Osmanlı paşalarının verdiği rakamlarda dikkate değer bir farklılık ortaya çıkacaktır. Bâbîâlî bölgede yapılacak reformlar için komisyonlar oluşturacak ve bu komisyonlarda her cemaatten temsilci bulunacaktır. Ancak komisyonlar hem İstanbul hem yerel otoriteler tarafından çeşitli engeller ve zorluklarla karşılaşacak, çalışmalar özellikle olaya müdahil devletlerce beklenen sonucu doğurmayacaktır.³⁷ Bir başka deyişle Osmanlı reform meselesini sürüncemede bırakarak pasifize etmeye çalışacaktır. Bu devletlerin nüfus temelinde yapılacak reformların hayata geçirilmesi için öncelikli olarak istedikleri nüfus sayımı ise ancak 12 yıl sonra gerçekleşecektir.³⁸

Dolayısıyla tekrar başa, yukarıdaki ifadenin geçtiği iradeye dönecek olursak, reform tartışmalarının devam ettiği bir dönemde yapılacak olan 1884 nüfus sayımı öncesinde Trabzon Vilayeti'ne bağlı nüfusu tamamen Müslüman olan Vakıf Nahiyesi'nin Erzurum'a bağlanıp bağlanmamasının Ermeni nüfus oranını artırıcı hiçbir etkisinin olmayacağı açıktır. Ancak burada aynı belgede geçen "Vakıf Nahiyesi'nin Trabzon'dan fekk-i idaresi caiz olmayub bilakis Erzurum vilayetinin mülhakat-ı tevabi'atından bazılarının civar vilayetlere virilerek küçültülmesi..." ifadesi olayın asıl önemli boyutuna işaret ediyor. Burada aslında Ermenilere yönelik reform yapılması istenen bölgede bulunan Erzurum vilayetinin sınırlarının da, bir karşı önlem olarak, idari bir düzenlemeyle küçültülebileceği açıkça önerilmektedir. Eğer aynı ifadeyi bu açıdan değerlendirecek olursak, nüfusu tamamen Müslüman olan Vakıf Nahiyesi'ndeki Erzurum Vilayetine bağlanması halinde, Osmanlı yönetimi özerklik ve hatta bağımsızlık yönünde evrilen reform taleplerine hedef olan vilayetlerin coğrafi kapsamını mümkün olduğunca dar tutma, mümkünse daha da küçültmeyi düşünmektedir. Vakıf Nahiyesi'nin Erzurum'a bağlanmasının doğru olmayacağı yönündeki önerinin asıl anlamı budur.

³⁶ Dünder, a.g.e., s. 16-19

³⁷ Dünder, a.g.e., s. 16.

³⁸ Dünder, a.g.e., s. 21.

Ancak gelişmeler bu öneri doğrultusunda olmamıştır. Yukarıdaki iradeden yalnızca iki hafta sonra kaleme alınan bir başka karar ile bu sefer Vakıf Nahiyesi'nin “kâmilen Müslüman”³⁹ olduğu gerekçesiyle nahiyenin Erzurum Vilayeti'ne bağlanmasında bir sakınca olmadığı belirtilmiştir. Osmanlı hükümetinin bu kararını daha önceki mülahazadan farklı kılan husus, hükümetin bu kez, Vakıf Nahiyesi'nin kahir ekseriyetini oluşturan Müslüman nüfusun, Erzurum vilayetinin toplam Müslüman nüfusuna yapacağı oransal katkıyı öne çıkarmış olmasıdır. Yani, nüfus oranları üzerinden Erzurum'da yapılacak reformlarda, bu kez bu bölgenin Müslüman nüfus oranını artırmanın daha önemli olduğu düşünülmüştür.

Özetlemek gerekirse, 1880'lerin başlarında Vakıf Nahiyesi'nin Trabzon'a mı Erzurum'a mı bağlanmasının daha iyi olacağına yönelik ilk anda birbiriyle çelişir gibi görünen iki farklı değerlendirme aslında Osmanlı yönetiminin Vilayet-ı Sitte'de girilecek reform meselesini en az zararlı nasıl atlatacağına dönük farklı çözüm arayışlarını ifade etmektedir. Bu gelgitler esnasında Erzurum'a bağlayarak Vakıf Nahiyesi'ni de “tehlikeye atmak” bir hesaba göre çok önem kazanmakta, bir başka hesaba göre ise tamamen Müslüman nüfusuyla bu nahiyenin Erzurum vilayetindeki nüfus dengesine Müslüman nüfus lehine yapacağı olumlu katkı öne çıkmaktadır; sonunda yönetimin kararı da bu ikinci mülahazaya göre şekillenmiştir. Kısacası, Vakıf Nahiyesi'nin konumu bağlamında bu tarihte “Ermenistan tabiri”ne yönelik bir hassasiyetin 1880'lerin başında birden karşımıza çıkmasının gerisinde Ermeni Meselesi'nin aniden uluslararası bir boyut kazandığı bu dönemin özel hassasiyetlerinin yarattığı kafa karışıklığının yattığı anlaşılmaktadır.

Sonuçta “ahalisi” Lazistan'da kalmak istese de, Vakıf Nahiyesi önce 1882'de Erzurum Vilayeti'ne (Keskim'e?) bağlanacak, bir süre idari anlamda belirsizliğini sürdürecektir,⁴⁰ fakat daha sonra Ögdem ve İspir'e bağlı olan Keskim'le birleştirilerek bir kaza haline getirilecek ve Ögdem 1885'de merkez yapılacaktır.⁴¹ Muammer Demirel'in aktardığı bilgiye göre, Ögdem 7 yıl kadar kaza merkezi olacak ve 8 Şubat 1892'de kaza merkezi Ersis'e

³⁹ Yukarıda anılan İradeden (İ. DH. 102152, Aralık 1883) 18 gün sonra 26 Aralık 1883 tarihli bir başka belgede Vakıf Nahiyesi ahalisinin “kâmilen Müslüman olmasından” dolayı Keskim nahiyesine ve dolayısıyla Erzurum Vilayeti'ne bağlanarak Trabzon Vilayeti'yle alakasının kesilmesinde bir mahzur bulunmadığı belirtilecektir. Bkz. Y..A.HUS. 175/110.

⁴⁰ Sırrı Paşa'nın bastırmasıyla olsa gerek nahiyenin 26 Ocak 1882'de Erzurum'a bağlı olduğu ancak “ahalinin” bu durumdan şikayetle Trabzon'da kalmak istemesi nedeniyle “nahiyenin halen ve mevken ne taraftan idaresinin münasib ve suhuletli olacağına” anlaşılması için tahkikat yapılması Şura-yı Devlet tarafından istenmiştir. Bkz. ŞD. 1834/8.

⁴¹ Daha uygun bir coğrafi konumda “nokta-i vasatta” olması nedeniyle Ögdem karyesinin merkez yapıldığı belirtilmektedir.

taşınacaktır.⁴² Vakıf'ın yerel eşrafının istediği aslında kendi nahiyelerinin kaza merkezi olmasıdır. Dahiliye'den Erzurum Vilayeti'ne hitaben yazılan bir varakada nüfus memuru Hafız Efendi ve bazı kişilerin 1894'te Vakıf nahiyesinin Keskim kazasının merkezi olması için başvurduklarını ancak yine Keskim kazasından bazı muhtarların (kuvvetle muhtemel Ersis nahiyesindeki muhtarların) da bu girişime bir arzuhal ile “bazı mahzur ve müşkilata” neden olacağı gerekçesiyle karşı çıktıklarını görüyoruz.⁴³ Ancak Vakıf Nahiyesi eşrafı da Ögdem'in yeniden kaza merkezi⁴⁴ olması için “enva-i müşkilattan feryad” ederek 1895'te yine Yıldız'a telgraflar çekeceklerdir.⁴⁵ Bu tarihte artık Lazistan'a bağlı olmak konusundaki ısrarlı taleplerinden vazgeçmiş görünmektedirler. Ancak çektikleri bu telgraflarda kaza merkezinin neden değiştirildiğine dair bilgiler de vardır ve meseleyi enine boyuna anlatırlar. Vakıf'ın eşrafı burada bir noktaya dikkat çekmektedir. Onlara göre Erzurum valisi Hasan Hayri Paşa birileri tarafından yanıltılmıştır. Ersis karyesinin “merkez kaza ittihazına daha elverişli olduğu” yönünde yanlış bilgilendirilmiş ve paşa “tavsiye-i igfâlâta kapılarak” böyle bir karara varmıştır.⁴⁶

Kaza merkezinin Ersis'e (Bugünkü Kılıçkaya beldesi) taşınmasından dolayı yaşadıkları mağduriyeti anlatan Vakıf eşrafı bu değişiklikten dolayı sıkıntı yaşadıklarını ve bunu kabul edemeyeceklerini belirterek hükümet konağının yerinin değiştirilerek kendilerine, Vakıf Nahiyesi'ne yakın olan Ögdem'e taşınmasını istemektedirler.⁴⁷ Eğer bu istekleri de yerine getirilmezse müceddeden bir kaza teşkiline gidilmesi ve buna da müsaade buyrulmaz ise o takdirde nahiyeyi terk edeceklerini ve ahalinin göç etmesi sırasında da bir zorlukla karşılaşmaması için devletçe bir tedbir alınmasını talep etmektedirler.⁴⁸

Zorunlu bir tekrar olarak hatırlatmak gerekirse, ahalinin bu konudaki ısrarının sebebi belgelere yansıdığı kadarıyla bir kaç noktada özetlenebilir. Herşeyden önce kendilerinin bağlı olduğu Ögdem'de iki bin lira harcayarak hükümet konağı, cami, çeşme vesaire inşaat yaptırmışlardır. İlave olarak, eğer

⁴² Muammer Demirel'e göre “bu nakilde birçok faktör etken olmuştur.” Demirel'in aktardığına göre kaza merkezi bundan sonra da defalarca değişecektir. www.yusufeli.bel.tr/index.php?bel=yusufeli-tarih.

⁴³ DH.MKT 267/10 24 Temmuz 1894.

⁴⁴ Bu tarihte artık Ögdem'in kaza merkezi olmasına çok karşı çıkmadıkları anlaşılıyor. Keza kaza merkezi yine Çoruh nehrinin bu tarafında kendilerine oldukça yakın olan bir noktada kalmış olacaktır.

⁴⁵ Y.MTV. 118/110, İ.DH. 1375.1318-S.36

⁴⁶ DH. MKT. 363/33

⁴⁷ Eğer yukarıda Vakıf Nahiyesiyle ilgili Muammer Demirel'e ait bilgileri temel alırsak gerçekten de Vakıf Nahiyesi yani Kobak köyü Ersis'e göre Ögdem'e çok daha yakındır ve Kaçkar dağlarının fiziki coğrafı yapısındaki sertlikler dikkate alındığında bu gerekçenin de doğruluk payı oldukça yüksektir.

⁴⁸ Y.MTV. 118/110, 25 Nisan 1895.

Vakıf Nahiyesi'nin bağlı olduğu merkez değiştirilirse yani Ersis karyesine taşınırsa yollarının sarp, geçilmesi güç ve uzak "sa'bü'l-mürûr," olması ve kış mevsiminde kapalı olması nedeniyle günlük işlerinde ("mesalih-i vâkı'a") ve vergi işlerinde ("tekalif-i emiriye") hükümete müracaat işlerinde müşkilatlarının kat kat artacağı ifade edilmektedir. Ayrıca Ögdem karyesinin "nokta-i vasatta" olmasından dolayı merkez kaza yapıldığı ve eğer hükümet konağının Ersis karyesine taşınması gerçekleşirse "hüsn-i idare"nin ve "inzibat ve emniyetin de temin" edilemeyeceği belirtilmektedir.⁴⁹

"Ahali" adına beş kişinin imzaladığı yukarıda anılan telgraftan bir sonuç alınmadığını ve bu anlamda da kaza merkezi olma konusundaki mücadeleyi Ersis nahiyesinin (yerel güçlerinin) kazandığını hem Muammer Demirel'in aktardığı bilgilerden hem Vakıflıların pasaport talebiyle ortaya çıkmalarından biliyoruz. Vakıf Nahiyesi'nin bundan böyle Keskim kazasına (bugünkü Yusufeli ilçesi) bağlı fakir bir nahiyeye olarak varlığını sürdürdüğü ve bölgenin pek çok yerinden insanların geçimlerini sağlamak için başka cihetlere gittikleri gibi, onların da Batum (Rusya) cihetine hatta Sırbistan ve Romanya'ya "amelelik" için gittiklerini öğreneceğiz.⁵⁰

Keskim kazasının akibetine gelince, 1914 yılında Ankara'nın Keskin kazasıyla olan isim benzerliğinden dolayı posta-telgraf dağıtımında ve telefonla iletişimde yaşanan karışıklıklar nedeniyle ismi veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'ye izafeten değiştirilerek Yusufeli⁵¹ olacak ve daha sonra Artvin'e bağlanacaktır.

SONUÇ

Sonuç olarak Vakıf Nahiyesi eşrafının uzunca bir süre nahiyenin Lazistan'da kalması ve kaza olması yönünde mücadele ettiklerini bunda kısa süreli de olsa saray ve Dahiliye nezareti üzerinde kurdukları baskıyla bir başarı sağladıkları söylenebilir. En önemlisi, bu nahiyeye örneğinde görüldüğü gibi İstanbul'un idari taksimatın alacağı yeni şekiller konusunda ciddi sıkıntılar yaşadığını, politika ve plan üretmekte zorlandığını belirtmek mümkündür. Bu durumun yalnızca 93 Harbi'nin yarattığı kaotik ve istikrarsız ortamın bir sonucu olmadığı da altı çizilmelidir.

İstanbul'un idari/mülki taksimat açısından çözüm üretmekte ne denli zorlandığının en sarıh ifadesi dönemin valisi Sırrı Paşa'nın sözlerinde dile gelmektedir. Paşa'nın Trabzon Vilayeti'nin idari yapısı hakkındaki değerlendirmesi yoruma yer bırakmayacak şekilde açık ve oldukça çarpıcıdır:

⁴⁹ Bkz. BOA.Y.MTV. 118/110; DH.MKT. 363/33

⁵⁰ I.DH.1375.1318-S.36 Vakıf ahalisine pasaport verilmesi hakkında.

⁵¹ I.DH. 1508. Gömlek no: 1332.B/2

KAYNAKÇA**A. Arşiv Belgeleri ve Basılı Kaynaklar*****Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)***

DH. MKT

Y.MTV.

Y.PRK. UM.

İ.DH.

İMMS.

ŞD.

İngiliz Devlet Arşivi (Public Record Office, Foreign Office (FO))

FO. 195/1457

Salnameler*Salname-i Vilayet-i Erzurum 1317.***B. Kitap ve Makaleler**Akbar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara, 2001.Baylan, Müfit Semih, "Trabzon Valisi Sırrı Paşa", *Trabzon*, 7, 1993.Dündar, Fuat, *Crime of Numbers The Role of Statistics in the Armenian Question (1878-1918)*, Transaction Publishers, New Brunswick and London, Pre-publication copy.Emiroğlu, Kudret (Yay. Haz.), *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1879*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, 1999._____(Yay. Haz.) *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1881*, C. 12, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, 1999.

Erdoğan, Abdullah Teyfur, "Dahiliye Nezareti Teşkilat Tarihi, (1836-1922)" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniv. Sos. Bilimler Ens. Ank. , 2005.

Gürbüz, Aslıhan "Hamidian Policy in Eastern Anatolia 1878-1890", Bilkent Üniv. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Hachikian, Hagop "Some Particulars of Hemshin Identity" Hovann H. Simonian (Ed.) *The Hemshin: History, Society and Identity in the Highlands of Northeast Turkey*, Routledge, 2007, içinde.Hürmen, Fatma Rezan, (Haz), *Mehmet Teyfik Bey'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, II Cilt*, Arma Yay. İstanbul, 1993.Kırmızı, Abdülhamit *Abdülhamid'in Valileri*, Klasik Yay. İstanbul, 2007.

- Michael, E., Meeker, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus*, çev.Tutku Vardağlı, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Özder, M. Adil, *Artvin ve Çevresi, 1828-1921 Savaşları*, Ankara, 1971.
- Özdiş, Hamdi “Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti’nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)” yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Ün. Sos. Bil. Enst., Ankara, 2008.
- Özel, Oktay, “Çürüksulu Ali Paşa ve Ailesi Üzerine Biyografik Notlar”, *Kebikeç*, 16, 2003.
- Salname-i Vilayet-i Erzurum*, 1317.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arş. Gen. Müd., Ankara, 2006.
- Sırrı Paşa, *Mektubat-ı Sırrı Paşa*, İstanbul, 1303.
- Sırrı Paşa, *Mektubât, Nutuk ve Makalât*, (El Yazması) 06. MK. Yz. A 6884 Numaralı Milli Kütüphane Nüshası, tarihsiz.
- Türkiye’de Meskûn Yerler Kılavuzu*, İçişleri Bakanlığı, C. II., 1947.
- Yüksel, Ayhan “Trabzon Vilayeti’nde Yer Adları ve İdari Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Trabzon Belediyesi Yay., 1999,